

Питання шевченкознавства

Світлана Єрмоленко

УДК 81'38

“НЕОКРАЯНЕ КРИЛО” МОВОТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті стверджується, що мовна творчість Шевченка засвідчила виразні ознаки української національної ідентичності, започаткувала новий період в історії української літературної мови, репрезентувала мовну картину світу в ієрархічній системі мовноестетичних знаків національної культури, в яких інтегровано особливості індивідуального мовомислення поета, його виразну українську ментальність та сповідування ним загальнолюдських цінностей, ідеалів.

Ключові слова: мовна творчість Шевченка, історія української літературної мови, мовно-естетичні знаки національної культури, естетичний критерій норми, концепти-мотиви.

Svitlana Yermolenko. “The unbound wings” of Taras Shevchenko’s language creations

The author argues that Shevchenko’s language creations bear clear signs of Ukrainian national identity and have started a new period in the history of the Ukrainian literary language. Furthermore, they represented the linguistic picture of the world within the hierarchy of linguistic and aesthetic symbols of Ukrainian national culture that absorbed the poet’s individual linguistic thinking, his distinct Ukrainian mentality, as well as universal values and ideals which he stood up for.

Key words: Shevchenko’s language creations, history of Ukrainian literary language, linguistic and aesthetic symbols of national culture, aesthetic criteria of standard language, concepts/motifs.

Увага до феномена Шевченкової мови від самого початку була мотивована суспільним резонансом, що його мала поезія Кобзаря як явище виразно національне, соціальне й художньо-естетичне. Єдність цих складників визначила особливий статус поетичної мови Шевченка в історії української культури.

Є в Шевченковій поезії “Чигрине, Чигрине...” поетична метафора “Нехай же вітер все розносить / На неокраєнім крилі” [21, 255], яка викликає низку асоціативних образів, пов’язаних із наскрізними мотивами мовотворчості Кобзаря – *Слова-Мови, Історичної пам’яті, Слави* тощо. Естетична потужність цієї, за влучним висловом Євгена Маланюка, “намацальної метафори” надається до нового прочитання: вислів *неокраєне крило* через наявні семантичні компоненти “крилата думка”, “безмежність людської уяви”, “поетичний символ” проектується на зміст поняття *мова / мовотворчість Тараса Шевченка*. Наголосимо, що образний вислів можна застосувати до інтерпретації не лише поетичних, а всіх текстів Шевченка, створених українською й російською мовами. Вони дали би змогу робити висновки про мовну особистість Т. Шевченка, яка формувалася в конкретних культурно-історичних, суспільно-політичних умовах.

До засадничих положень, котрим підпорядковані різні аспекти вивчення Шевченкової мови, належать: аналіз її як явища історії нової української літературної мови, як об’єкта лінгвопоетичних, стилістичних студій, як феномена індивідуальної мовотворчості, художнього мовомислення. Загальноприйняті твердження *мова Шевченка – це мова українського народу; Шевченко – творець нової української літературної мови* потребують уточнення, аргументації в контексті сучасних наукових парадигм, які змінюються,

залежно від актуалізованих дефініцій мови, а також зв'язку мови з іншими суспільними категоріями, пор.: *мова – система знаків; мова – утілення думки; мова як світогляд; мова – код культури, мова і національна ідентичність, мова і національна свідомість, мова і особистість, мова і суспільство* тощо. Поряд із названими фундаментальними науковими проблемами не зайве поставити й такі начебто прості питання: Чим була українська мова для Шевченка і чим стала його мова для українців? Чи справді Шевченко створив нову українську літературну мову?

Можна дати найкоротші відповіді на ці питання. Для Шевченка українська мова була а) ознакою зв'язку з мовою батьків: “Не одцуравсь того слова, / Що мати співала, / Як малого повивала, / З малим розмовляла” [21, 133] (“Гайдамаки”); б) інстинктом збереження своєї національної ідентичності, збереження зв'язку з родом і народом: “І всі мови / Слав'янського люду – / Всі знаєте. А своєї / Дастьбі... Колись будем / І по-своєму глаголять <...>” [21, 350-351] (“І мертвим, і живим..”); в) найдієвішим, оптимальним інструментом самовираження, творчості, розкриття глибинних дум, мрій, бажань, почувань: “Мій Боже милий, / Даруй словам святую силу – Людськеє серце пробивать, / Людські сльози проливать” [22, 103] (“Марина”); г) невіддільною ознакою й потребою людського спілкування: “Якби з ким сісти хліба з'їсти, / Промовить слово...” [22, 364] (“Якби з ким сісти хліба з'їсти”). Саме так можна структурувати зміст концепту, або, за літературознавчою термінологією, мотиву Шевченкової творчості – “СЛОВО”.

Дослідники тем і мотивів поезії Шевченка наголошують на “багатоаспектній історіо- та націософській концепції слова”, на тому, що Шевченкове слово – це “самодостатня мистецька вартість, кульмінаційний пункт і кінцевий результат художнього творення” [1, 279]. Аналізуючи ставлення Шевченка до літературної творчості, Ю. Барабаш завважує важливість літературної програми Шевченка – вибору шляху, що ним мала розвиватися українська література та її мова. Заявивши про ідею співця-кобзаря, який співає для людей, серед людей, але найвищі хвилини натхнення переживає усамітнівшись, розмовляючи з Богом (“Перебендя”), дослідник простежує, як обґрунтовував поет закономірність творення літератури українською мовою. На цій темі, котру Ю. Барабаш називає літературним маніфестом поета, акцентував Шевченко у вступі до поеми “Гайдамаки”, наскрізною лінією вона проходить у “Передмові” до нездійсненого видання “Кобзаря” (1847 р.), а також у листах. Слушно наголошує згаданий дослідник: “Питання мови як кардинальне, без пересади – доленосне для національної, наразі української літератури, її плідного розвитку, – центральне в “Передмові” до нездійсненого видання “Кобзаря” (1847)” [1, 287].

Мова завжди була для Т. Шевченка об'єктом філософських і поетичних роздумів. Шевченко сприймав українську мову як потужний інструмент пробудження національної свідомості через звертання до пекучих соціальних і національних проблем. Осмислюючи мовну творчість попередників, сучасників, як, наприклад, у поезіях “На вічну пам'ять Котляревському”, “До Основ'яненка”, автор націлений на ту тематику, котра має повернути історичну пам'ять народу, розповісти про славне козацьке минуле України так, “щоб нехотя / На весь світ почули, / Що діялось в Україні, / За що погибала <...>” [21, 121]. Мета Шевченка – щоб його думи, слова-сльози, проліті на чужині, дійшли до серця земляків.

Чим стало слово Шевченка для українців? Насамперед мова Шевченка об'єднала українців, котрі жили в різних державах, надихнула їх філософією національної самобутності й любов'ю до України. Мовою Шевченка українці заявили про себе у світі як про націю зі своєю історією, природою, високою

духовною й соціально-побутовою культурою, своїм сприйняттям світу, своїм національним характером.

Досліджуючи джерела мови Т. Шевченка (серед них народнорозмовний словник, народнописенна мова, книжні історичні джерела, іншомовні запозичення), В. Русанівський писав: “Шевченко по праву вважається творцем української літературної мови як основи розвитку нової, уґрунтованої на народній основі української культури. <...> ...Позбавлений права на власну історію і національну самосвідомість, український народ сприймав твори свого поета не лише як красне письменство, а й як фактор розвитку всього культурного життя в Україні” [14, 235-236].

Академічна праця “Курс історії української літературної мови” за редакцією І. Білодіда [10] містить великий розділ “Мова творів Т. Г. Шевченка”. У цьому ґрунтовному огляді В. Ільїн, аналізуючи *лексику, лексичну синоніміку, фразеологію, фонетичні й морфологічні особливості, синтаксис* поетичних творів Шевченка, орієнтується на рівневу структуру української мови, на відповідні норми національної літературної мови. Він фіксує тотожність / відмінність мовної практики поета щодо конкретних норм нової української літературної мови, оцінює стиль поета в таких категоріях, як *народна основа мови Шевченка, діалектизми, старослов'янізми, народнописенна, розмовна мова, стилістичне навантаження граматичних, фонетичних одиниць* тощо.

Особливу увагу дослідник звертає на визначальну ознаку Шевченкової мови – “її епічно-розмовний характер, зумовлений спрямуванням на найбільшу дохідливість та максимальну зрозумілість. Звідси – ряд таких синтаксичних засобів, як звертання, окличні й питальні речення, вставні слова, типові для живої розмови, часте введення в твори діалогічної мови, тобто все те, що створює враження невимушеної бесіди письменника з читачем” [10, 212].

Про максимальне наближення літературної мови Шевченка до народної писав Г. Левченко, ілюструючи це твердження зразками діалогічного Шевченкового висловлення із природною зміною інтонацій, переходом від епічного ладу до розмовно-емоційного, розмовно-буденного або піднесено-патетичного. Налаштування поета на відтворення чужої мови, укралення характерних синтаксичних зворотів, використання різноманітних звертань створюють враження постійного спілкування Шевченка з уявним співрозмовником. Це спілкування, за словами Г. Левченка, було не монотонним, а “многотонним, гнучким, многогранним” [11, 112]. Дослідник використовує поняття “матеріальна чуттєвість слова”, суголосне із сучасним лінгвостилістичним терміном “конкретно-чуттєвий зміст слова”, пор.: “Палка Шевченкова мова, його образ і слово матеріально-чуттєві. Слова у Шевченка поставлені на те, щоб можна було бачити, чути, відчувати зображене. Слово в його творах міцно прив'язане до матеріальної предметності, воно повне конкретного словесного змісту” [11, 112]. Висновок автора про розмовний синтаксис і живу діалогічну мову Т. Шевченка, в якій описову інтонацію витісняє безпосередня емоційна, відкривав перед дослідниками перспективний напрямок аналізу ідіостилу поета.

Різні аспекти вивчення мови Т. Шевченка пов'язані з відповіддю на питання, чому мовотворчість поета не стала лише об'єктом історії літературної мови, а залишається актуальною для всіх галузей українського мовознавства. Від самого початку свого зародження лінгвошевченкознавство поєднувало дві лінії аналізу Шевченкових текстів: 1) відповідність мови поета літературній нормі української національної мови (праці В. Ващенко, П. Тимошенка, М. Жовтобрюха, В. Русанівського, І. Огієнка, Ю. Шевельова, М. Мозера та ін.); 2) художньо-естетична майстерність поетової мови (праці Г. Левченка, Л. Булаховського, М. Рильського, І. Білодіда, З. Франко, В. Жайворонка,

А. Мойсієнка та ін.). Зазвичай названі дві лінії об'єднує формулювання “мова і стиль Шевченка”. У кожний історичний період дослідники наповнюють цю назву новим змістом, розширюють розуміння мови класика.

Лінгвістичний аналіз художньої й епістолярної спадщини поета пов'язаний із фіксацією варіантних засобів слововживання, правопису, які характерні для автографів Шевченка. Показово, що життя друкованого слова Кобзаря засвідчило різні підходи до збереження особливостей авторського слововживання і правопису. Свого часу В. Сімович наголошував на пошуках автентичного поетового слова [15, 328-331]. До питання автентичності текстів Т. Шевченка звертається П. Тимошенко, студії якого становлять цінне джерело для вивчення історії української літературної мови. Нагадуючи, що “поет користувався своєю, не дуже досконалою, графічною системою знаків, перехідною від давнішої української до новішої з домішкою елементів тодішньої російської системи” [19, 74], докладно розглядаючи лексичні, граматичні, фонетичні особливості мови Шевченка, дослідник переконливо доводить мовне новаторство Кобзаря, його вплив на вироблення літературної норми української мови в умовах тодішньої неусталеної мовної практики.

Проблему варіантності слів на зразок *військо / войско; вольнії / вольнії* розглядає В. Ващенко. За фіксованими варіантами, на думку автора, можна простежити, як вирізьблювалась норма сучасної української літературної мови. Наприклад, у 40 випадках авторського слововживання укорінюється форма *багато*. І лише в одному виступає *багацько* [4, 21-28]. Дослідник зазначає, що І. Котляревський послуговувався тільки словом *багацько* (14 слововживань).

Проблему лексичної, фонетичної варіантності в текстах Шевченка розглядає М. Мозер. Дослідник звертає увагу на “діалектні та історичні засади мови Шевченка” [12, 11], критикує Словник мови Т. Шевченка за пуристичні тенденції. Конкретне слововживання Шевченка справді не було позбавлене варіантів; крім того, різні друковані видання часто сприяли появі нових варіантів і певною мірою виявляли тенденції розвитку літературної норми української мови.

Формальний, структурно-лінгвістичний підхід до опису лексики, уживаних Шевченком граматичних форм, тобто вивчення мовної структури, може лише частково задовольняти попит на зацікавлення проблемою “Мова Шевченка”.

Шукаємо в сучасній українській літературній мові основи Шевченкової мови, звертаємося до ядра словника, фразеології, до синтаксичних структур, в яких закорінена українська інтонація, особливості народно-розмовного висловлення. Переконаємося, що мова – це не конвенційні, умовні знаки, не відкриті й закриті склади, не чергування звуків, не відмінкові закінчення чи закінчення дієслів... Мова Шевченка – це глибинна семантика, логіка мислення й логіка мовної поведінки, яку треба видобувати зі створених генієм текстів, щоразу прочитуючи їх по-новому.

У зв'язку з відмінними підходами до мови Шевченка як основи сучасного мовного стандарту варто враховувати різні критерії становлення літературної норми, серед яких особлива роль належить соціальному й художньо-естетичному критерію. Українській мовній свідомості були суголосні висловлені Кобзарем ідеї, до того ж вони постали в такій естетичній формі, яка не втратила свого значення й масово впливає на читачів упродовж століть. Причину цього впливу треба бачити у пророчому слові поета, який “творив новий, невідомий поетичний світ, що вгадував і самому народові незнані ще потреби його майбутнього розвитку, його буття в історії і культурі” [5, 141].

Саме естетика Шевченкового слова, виявлена в непідробній людській щирості, правдивості, його органічно невимушена, відверта розмова із читачем (слухачем) й оцінка різних життєвих ситуацій, а також історичних і сучасних поетові подій через найглибше емоційне сприйняття й самовираження робили поезію Шевченка такою співзвучною з настроями й роздумами читачів, що авторські висловлення ставали елементами колективної свідомості, перетворюючись в афоризми, як, наприклад, початковий рядок однойменної поезії: “Ну що б, здавалося, слова...”. У цій поезії своєрідна форма питальної конструкції виконує функцію заохочення, спонування до роздуму. На перший план виходить семантика виразної суб’єктивної модальності, якою зцементовано а) розповідь про конкретний епізод, подію (Шевченко на засланні, далеко від України, слухає, як співає українську пісню матрос-земляк); б) спогад (“Давно, давно колись...”) про почуту в дитинстві пісню, яка нагадала йому долю сіроми-сироти, відданого в москалі; в) емоційний вибух уточнювальних питань, звернених до самого себе: “Чого ж тепер заплакав ти? / Чого тепер тобі, старому, / У цій неволі стало жаль? / Що світ зав’язаний, закритий! / Що сам єси тепер москаль, / Що серце порване, побите, / І що хороше – дороге / Було в йому, то розлилося, / Що ось як жити довелося, – / Чи так, лебедику? – Еге...” [22, 95].

Нанизані синтаксично однотипні висловлення зі сполучником *що* фактично є емоційно-експресивним ствердженням того, за чим автор жалкує. Лексична семантика слів-звертань *старий, лебедику* інтимізує, максимально орозмовлює наскрізь діалогізований текст поезії. Таку саму стилістичну функцію виконують вставні слова, частки, звороти: *знать, як кажуть, чи тее, таки; думає спать лягать; журився сам собі*. Легкість, природність поетичного роздуму Шевченка ґрунтується на органічному поєднанні епічних і ліричних мотивів, на динамічному переході від одного настроєвого регістру, створюваного стилістичним засобом ампліфікації, до іншого, виразно розмовного, інтимного, який актуалізує невичерпні можливості фольклорного й народно-розмовного слова.

Аналізуючи мову ліричних творів Т. Шевченка періоду заслання, З. Франко виокремлює поряд з ідилічним, соціально-політичним словником “естетичний словник” Шевченкової інтимної лірики, проте в оцінці впливу мовотворчості Шевченка на вироблення зразкової літературної норми перевагу надає структурному критерію, пор.: “Мовна творчість Шевченка, послуживши зразком літературних норм в галузі лексики і граматики, стала вважатись зразковою і у сфері естетики слова” [20, 76]. Такий висновок явно потребує корекції: саме естетика Шевченкового слова та його зміст були первинними, визначальними для того, щоб утвердилася лексична і граматична літературна норма, взорована на мову Шевченка. Принаймні впродовж століть ці два чинники формування загальнолітературної норми діють паралельно, а з розширенням лексикографічного опрацювання мови Т. Шевченка, визначенням меж і можливостей авторського слововживання вага естетичного критерію у формуванні загальнолітературної норми зростає.

Звичне у філологічних дослідженнях словосполучення “письменник пише / писав для народу (про народ)...” стосовно мовотворчості Шевченка потребує уточнення, бо, пишучи, він насамперед розмовляв із народом. Тому й варто наголосити, що *розмова – визначальний мотив мовомислення поета*. У Шевченковій поезії реально чуємо, як автор говорить зі своїми героями, з уявними читачами-слухачами, із друзями. Він ословлює свої думки про світ, життя людей у цьому світі, та робить це в такій формі, такою мовою, яка із часом не відбуває, не минає, не стає фактом історії, а завжди сучасна, злободенна.

Ось уже впродовж другого століття розмовляє Шевченко із “живими, мертвими і ненарожденними”. І саме тим, що є Україна, українська мова, що ми називаємо й усвідомлюємо себе українцями, завдячуємо нашому генієві, який повернув українцям пам'ять, змусивши їх замислитися: “Подивіться лишень добре, / Прочитайте знову / Тую славу. Та читайте / Од слова до слова, / Не минайте ані титли, / Ніже тії коми, / Все розберіть... та й спитайте / Тоді себе: *що ми? / Чиї сини? яких батьків? / Ким? за що закуті?..*” (“І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє”) [21, 351]¹.

Потреба людини у спілкуванні, у бажанні висловити свою думку й почути реакцію співрозмовника на сказане – прикметна ознака кожного мовця, мовна діяльність якого відбувається в конкретний час і в певних суспільних умовах. Коли ж у цьому аспекті витлумачити мовну діяльність письменника, у котрій поєднано потребу самовираження й потребу розмови із читачем (слухачем), то кожний індивідуальний стиль постане як певний тип реалізації спілкування – спілкування рідним словом і рефлексії над його функціями в суспільстві, спілкування як народження думки й розкриття потаємного, інтуїтивного, як пошук уявних однодумців і розмова з ними, спілкування як висловлення пророчих ідей.

Когнітивно-текстовий аналіз високочастотної, багатозначної лексеми СЛОВО, пов'язаної з дієсловами *промовляти, промовити, вимовляти, вимовити, говорити, казати, сказати* тощо не лише онтологічно, а й через структуру вживаних усталених зворотів, поетичних фразем, через характерні для діалогів синтаксичні конструкції, дає підстави структурувати семантику відповідної лексеми в поетичних текстах Т. Шевченка: *слово – спілкування, слово – творчість, слово – ознака національної ідентичності* [6]. На жаль, у Словнику мови Шевченка не відображено цих основних значень конкретного авторового слововживання [16, т. 2, 264-266], хоча зафіксовано різні форми й відповідні контексти вживання іменника *слово*. Проте на час появи Словника не були актуалізовані в мовознавстві методи когнітивного аналізу тексту, а отже, концепти-мотиви Шевченкової мови не були прочитані. Виокремлюючи концепт *розмови* в мовотворчості Шевченка, можемо констатувати поповнення скарбниці поетичних фразеологізмів української літературної мови, пор.: “Проговорили / Слово тихої любові” [21, 288] (“Єретик”); “Якби з ким сісти хліба з'їсти, / Промовить слово” [22, 364]; “Нема на що подивитись, / З ким поговорити” [22, 208] (“Лічу в неволі дні і ночі” [1-ша редакція]).

Наскрізна для творчості Шевченка ідея спілкування, взаєморозуміння, потреба розмови, мови особливо увиразнюється в невольничій поезії: “В неволі, в самоті немає, / Нема з ким серце поєднать... / А душу треба розважати, / Бо їй так хочеться, так просить / Хоч слова тихого” [22, 159] (“В неволі, в самоті немає”).

У контексті невольничої поезії вислови *слово тихе, святе слово* конденсують у своєму значенні ідею рідного слова, рідної мови, що нею поет мережить свої думи. Але цими думами на чужині нема з ким поділитися: “Тяжко мені. Боже милий, / Носити самому / Оці думи. І не ділить / Ні з ким, – і нікому / Не сказати святого слова...” [22, 191] (“Заросли шляхи тернами”).

Бажання *привітати словом, добре слово сказати* – у самій природі людини. Вона прагне мовою передати свої думки, почування та, спілкуючись, досягти взаєморозуміння, гармонії співпереживання: “Серце рвалося, сміялось, / Виливало мову, / Виливало, як уміло” [21, 124] (“Думи мої, думи мої”). Художньо-

¹ Пор. висловлення, яке можна вважати автоcitaцією: “Слава не поляже; / Не поляже, а розкаже, / Що діялось в світі, / Чия правда, чия кривда / І чиї ми діти” [21, 120] (“До Основ'яненка”).

образна уява поета відтворює особливий стан духовної близькості, високих почуттів, коли люди розмовляють *очима, душею, серцем*: “Кого ти без мови, без слова навчила / Очима, душею, серцем розмовлять” (“Мар’яна-черниця”) [21, 192].

Звична розмова словами відступає на другий план, а високого емоційно-духовного змісту набуває спілкування *очима, душею, серцем*: “Нащо батько, мати, високі палати, / Коли нема серця з серцем розмовлять” (“Гайдамаки”) [21, 136].

Шевченко відчував силу й водночас безсилля своїх слів: “<...> змережаю / Кров’ю та сльозами / Моє горе на чужині, / Бо горе словами / Не розкажеться нікому / Ніколи, ніколи / Нігде в світі! Нема слов / В далекій неволі!” (“Лічу в неволі дні і ночі” [1-ша редакція]) [22, 208].

Поет гостро відчуває потребу висловлення, мовотворення, бажання спілкуватися як основу життєдіяльності, природного буття людини. Закономірність саме такого прочитання авторського тексту підтверджена вербалізацією поняття “розмова”, що репрезентує один із визначальних мотивів мовомислення поета.

Нове прочитання поетичних текстів Шевченка пов’язане із сучасною лінгвокогнітивістикою, що поєднує аналіз тексту з дослідженням концептуальної і мовної картин світу. Розширення, поглиблення змісту понять “мовна семантика”, “семантика мовного знака” передбачає застосування методів моделювання лексико-семантичних, лексико-асоціативних полів, структурування концептів, установлення ієрархічних зв’язків між семантикою художнього слова й мовною свідомістю творця тексту. Застосування методів лінгвокогнітивного аналізу до художніх текстів дає змогу розкрити мовний механізм оприявлення тем і мотивів поезії Тараса Шевченка, інакше кажучи, висвітлити філософію мови Т. Шевченка.

У пророчих словах Кобзаря чуємо глибинні, усеохопні питальні інтонації як ознаки філософського мислення і як неодмінні мовні структури діалогічного спілкування. Діалогізація поетичного мововираження Шевченка репрезентована різноманітними функціями питальних конструкцій, питальними та окличними емоційними інтонаціями. Висловлення з нагромадженням питань в інтонаційно динамічному Шевченковому вірші набули в українській літературній мові статусу афоризмів, мудрих крилатих слів.

Аналізуючи філософський зміст поетового “Один у другого питаєм, / Нащо нас мати привела? / Чи для добра? Чи то для зла? / Нащо живем? Чого бажаєм? / І, не дознавшись, умираєм, / А покидаємо діла...” [22, 53], філософ С. Кримський обґрунтовує значення питань у пізнавальній діяльності людини: “...Світ у питаннях ближчий до своєї автентичності, справжності та самотворення, ніж у відповідях, котрі спрямовують суще, схематизують його багатоманітність, орієнтують не на буття як океан можливостей, а на причали його гаваней. Запитання, як підкреслював М. Гайдеггер, це “благочестя думки”, вивільнення від остаточних констатацій... <...> ...в запитальних ситуаціях свідомість залишається максимально відкритою до реальності, характеризує відверті форми співвідношення з нею” [9, 4].

У мовомисленні Шевченка – особливий стан його пізнавальної діяльності, входження світового цілого в духовне буття поета. Філософ називає такий особливий стан пізнання “вищим духовним осягненням світу” [9, 78]. Не випадкова й висока частотність у поетичних текстах Шевченка дієслівних слововживань із лексичним значенням “звертатися до кого-небудь із запитанням, бажаючи дізнатись що-небудь”: *питати* (50), *спитати* (28), *розпитати* (10), *запитати* (5), пор.: “Тяжко мені сиротою / На сім світі жити; /

Свої люде – як чужії, / Ні з ким говорити; / Нема кому *розпитати*, / Чого плачуть очі; / Нема кому розказати, / Чого серце хоче, / Чого серце, як голубка, / День і ніч воркує; / Ніхто його *не питає*, / Не знає, не чує. / Чужі люди *не спитають* – / Та й нащо *питати*?” [21, 84] (Думка “Нащо мені чорні брови...”); “Хто *спитає*, привітає / Без милого в світі?” [21, 94] (“Катерина”); “Насипали край дороги / Дві могили в житі. / Нема кому *запитати*, / За що їх убито?” [21, 78] (“Причинна”); “Сидить вона, не йде в село, / *Не пита* й не плаче, / Одурила!..” [21, 262] (“Сова”); “А Марко в дорозі?” – / Ганна діда *питалася*” [21, 339] (“Наймичка”).

Посилують питальну семантику заперечні конструкції, характерні для Шевченкового ідіостилю експресиви з подвійним запереченням на зразок *ніхто його [серце] не питає; ніхто його [світ] не додбає і не розруйнує*.

Діалогізація поетичного тексту мотивована різними типами запитань: як реплік класичного діалогу, коли спілкуються двоє суб'єктів, персонажів ліро-епічного, ліричного твору, коли спілкується автор із персонажем; питань, які не передбачають відповіді, а свідчать про нуртування авторової ідеї.

Оформлення думки питальними конструкціями (реченнями) – прикметна ознака поетичної мови Шевченка. Звертання до людей, Бога, серця, до конкретних та уявних співрозмовників завжди супроводжуються питаннями. Питальні інтонації пронизують монологічний і діалогічний виклад, вони формують тексти з фігурою ампліфікації, як, наприклад, в однойменній поезії: “Чого мені *тяжко*, чого мені *нудно*, / Чого серце плаче, ридає, кричить, / Мов дитя голодне? Серце моє *трудне*, / Чого ти *бажаєш*, що в тебе *болить*? / Чи *пити*, чи *їсти*, чи *спатоньки хочеш*? / Засни, моє серце, *навіки засни*, / Невкрите, *розбите* – а люд *навісний* / Нехай *скаженіє*... *Закрий*, серце, *очі*” [21, 282]. Заголовки чи підзаголовки багатьох поезій мають форму питальних конструкцій: “Чи є що *краще*, *лучше* в світі...”; “Чи ми ще *зійдемося знову*?..”; “Чи не *покинуть* нам, *небого*...”; “Самому *чудно*. А де ж *дітись*?”.

Питання-сумніви, питання-обурення й засудження, питання-співчуття, питання-роздуми – цілий спектр волевиявлення, по-різному представлений в інтимній ліричній і громадянській поезії Шевченка. Питальна інтонація поєднується з повторами, характерними для реплік експресивного діалогу, коли в одному висловлюванні звучить ствердження й одночасне самозаперечення, пор.: “А он старе Монастирище, / Колись *козацькеє село*, / Чи те воно *тойді було*?.. / Та все пішло царям на грище: / І Запорожжя, і село... / І монастир *святий*, *скарбниця*, – / Все, все *неситі рознесли*!.. / *А ви? ви, гори, оддали*!.. / *Бодай ніколи не дивиться* / На вас, *проклятіі*!! Ні, ні... / Не ви *прокляті*... а *гетьмани*...” [22, 40] (“Сон (“Гори мої високі”)”).

Феномен “діалогізму, діалогічних смислових взаємин між щонайменше двома суб'єктами висловлювання” [17, 352-354] дослідники вважають конститутивною основою поетичного тексту Шевченка. Усебічно аналізуючи систему ліричних, епічних суб'єктів, виявляючи імпліцитного й експліцитного автора в Шевченкових текстах, В. Смілянська пише: “Усі без винятку Шевченкові твори мають свого адресата, названого чи неназваного, ієрархічно структурованого, – це Бог, цар, церковники, панство, інтелігенція різного ґатунку, люди, кохана, друзі тощо. Така адресація виявлена жанрово – у посланнях, номінативно – у ліричних посвятих і ліричних відступах-звертаннях, стилістично – через тональність (елегійну, саркастичну, іронічну тощо), позатекстово (у “Передмові” та зверненні до “субскрибентів”, у поемі “Гайдамаки” [18, 228-229]). Крім адресності діалогічного висловлення, для ідіостилю Шевченка важлива синтаксично-ритмічна, синтаксично-інтонаційна відмінність чужої мови, іншого голосу в тексті, оскільки часто висловлена

думка, вибух емоції у формі питальної конструкції перебуває на межі мови автора і мови персонажа.

Як приклад різних голосів, що звучать у Шевченковому тексті, наведемо твір “Подражаніє 11 Псалму”. Саме в тексті “Подражанія” функціонує вислів, що став крилатим у сучасній літературній мові та символізує вагоме значення Шевченкової творчості для національної ідентичності українців: “Я на сторожі коло їх поставлю слово!” [22, 281].

У тексті “Книги псалмів” (11 псалом) ідеться про те, що Господь поставить “у безпеці того, на кого розтягують сітку”, він хоче захистити убогих, бідних. Шевченко у своєму творі робить наголос на СЛОВІ. Зміст цього образу підтриманий усією структурою, стилістикою твору. Спочатку звучить голос автора: “Мій боже милий, як то мало / Святих людей на світі стало. / Один на другого кують / Кайдани в серці” [22, 281].

Потім звучить інший голос, пряма мова тих, кого Шевченко називає “лукавії уста”, “велеречивий язик”: “...ми не суєта! / І возвеличимо надиво / І розум наш і наш язик... / Та й де той пан, що нам закаже / І думать так і говорить?” [22, 281].

Зважаючи на саркастичний зміст цих рядків (фраза “Ми не суєта” перегукується з подібною тональністю рядків у поемі “Кавказ”: “Ми християни; храми, школи, / Усе добро, сам бог у нас!” [21, 345]), не можна фразу “І возвеличимо надиво / І розум наш і наш язик...” використовувати, а це, на жаль, не рідкісний випадок у сучасних наукових і публіцистичних текстах, як крилатий вислів, пов’язаний із позитивною конотацією, піднесенням ролі українського рідного слова. *Лукаві уста, велеречивий язик* характеризують чужий, ворожий голос, якому протиставлено третій голос – Господа. Це відповідь його й Шевченка: “– Воскресну я, – той пан вам скаже. – / Воскресну нині! Ради їх / Людей закованих моїх, / Убогих, нищих... Возвеличу / Малих отих рабів німих! / Я на сторожі коло їх / Поставлю слово. І пониче, / Неначе стоптана трава, / І думка ваша і слова” [22, 281].

У різних стилістичних регістрах звучить дієслово “возвеличити”: один раз (*возвеличимо*) – іронічно, а другий (*возвеличу*) – піднесено, урочисто.

Прикметно, що Шевченко звертається до номінації “язик” у значенні “мова” саме в саркастичному контексті, а в устах Господа звучить улюблене Шевченкове *Слово*, яке він ставить на сторожі “людей закованих”, “убогих, нищих”. Майстерна гра старослов’янізмами, стилізація біблійного тексту (звернімо увагу на естетично довершений звуковий образ “І пониче, неначе стоптана трава, і думка ваша, і слова”) увиразнюють основну думку твору. Протиставляючи велеречивому *язику* поневолене українське *слово*, мову українського простолюду, поет заявляє про право народу на мовну самобутність, на творчість рідною мовою, на розвиток освіти рідною мовою. Без цього буде духовне поневолення, або, за висловом Шевченка, “кайдани в серці”.

Важливо прочитувати в поетичному тексті Шевченка наявність різних голосів, так само як і різних адресатів. Якщо для ідентифікації адресатів, з котрими розмовляє поет, застосувати синтаксично-структурний принцип, зокрема зафіксувати речення з формально вираженим звертанням, то перелік адресатів помітно збільшиться, наприклад: *бандуристе, орле, дівчата, люде, гори, мій голубе, моя ти доню, пане-брате, враже, сини, слово, доле, душе, талане, волхве, серденько, очі, братія моя, брати мої, сестри, славо, зоре, гетьмани, Чигрине, діти, королевий цвіте*.

Характер суб’єктивних інтонацій зумовлений насамперед функцією звертань. Власне, спілкування починається з “камертона” звертання. Розглядаючи персоналізовані звертання Шевченка до щастя, долі, дум, рідного краю, явищ

природи та ін., Л. Булаховський кваліфікує їх як засоби інтимізації, пов'язані “з основними нервами його творчості, з основними особливостями його художніх уподобань і майстерності” [3, 30].

До частотних звертань належать *серце, душа, зоря*. Наприклад, із 43 слововживань *зоря*, зафіксованих у поетичних текстах Шевченка, 13 виконують функцію звертання. Серед них перший рядок вступу до поеми “Княжна”, який своїм глибинно-асоціативним змістом і досконалою синтаксично-інтонаційною, ритмічною формою належить до мовно-естетичних знаків української культури: “Зоре моя вечірняя, / Зійди над горою, / Поговорим тихесенько / В неволі з тобою” [22, 24].

Розмова із зорею – типовий мотив ліричної поезії, але в тексті Шевченка він набуває особливого звучання завдяки ословленій мальовничій картині природи. Ця картина – дорогий спомин поета про Україну: “Розкажи, як за горою / Сонечко сідає, / Як у Дніпра веселочка / Воду позичає” [22, 24]. Українська природа завжди була для поетичної уяви Шевченка живильним джерелом, він розмовляв із нею, молився на неї, пор. висловлювання Івана Огієнка про спосіб думання самого Шевченка: “Ціле життя своє він писав тільки одним стилем, він у нього реальний і наявний. Разом цей стиль малює Шевченка як глибокого філософа, істотно окрашеного релігійністю... І яку треба було мати високорелігійну душу, щоб, сидючи під арештом у казематі року 1847-го, написати перлину світової літератури – “Садок вишневий коло хати”!” [13, 174]. Шевченків “Кобзар” називає І. Огієнко “найінтимнішим твором в українській літературі” [13, 172].

Найвиразніша ознака індивідуального стилю Т. Шевченка виявляється в інтимізації, а також символізації загальноновживаної лексики, звичайних побутових слів, які функціонують у типових для усно-розмовної практики синтаксичних формах. Ліричний герой Шевченкових поезій живе в певному просторі. Мікропростір окреслений частотним у поетичних текстах слововживанням *хата*.

Слово *хата* належить до загальноновживаної лексики української мови. Насамперед виокремлюємо зазначену номінацію як визначальну прикмету саме українського села, з його природним ландшафтом, з ознаками кліматичних умов, виявом стихій природи. Шевченкова *хата* має типове місце; її здебільшого уявляє автор в яру, у гаю, на горі над Дніпром, з вишневим садком коло хати. Естетизація названого поняття як елемента української побутової культури здійснюється завдяки переходу від реального безстороннього зображення денотата до асоціативно-образного, конкретно-чуттєвого, пор.: “Хатки біленькі виглядають, / Мов діти в білих сорочках / У піжмурки в яру гуляють” [22, 39] (“Сон (“Гори мої високіі...””)). Поетична уява автора актуалізує зв'язок хати не лише з певним ландшафтом, а й творить постійну асоціацію з людиною (дітьми, сиротою), наприклад: “Над Трахтемировим високо / На кручі, ніби сирота / Прийшла топитися... в глибокім, / В Дніпрі широкому... отак / Стоїть одним-одна хатина...” [22, 40] (“Сон (“Гори мої високіі...””)).

У мовній картині світу українців це знакове слово-поняття виявляє своє символічне значення, уживаючись у численних фразеологізмах, прислів'ях, приказках. Це засвідчує мова народної пісні, в якій номінація *хата* проектується на сферу родинних взаємин і соціальних відносин, на сферу внутрішнього життя людини, її зв'язків із зовнішнім світом, а також із міфічними уявленнями про потойбічний світ. Шевченкове слововживання ґрунтується на етноментальному сприйманні хати й текстовому індивідуально-авторському розширенні семантики названої загальноновживаної лексики, для якої у тлумачному словнику (СУМ в 11-ти томах) виокремлено такі значення: 1. Сільський одноповерховий

будинок // Домівка, господа. // Тимчасове пристановище для кого-небудь.
2. Внутрішнє житлове приміщення такого будинку. // Кімната. Мала хата – хатина. 3. Родина, люди, які живуть, перебувають в одному такому приміщенні.

Відомо, що загальнономовний словник не може охопити обсяг семантики визначального, концептуального для мовотворчості письменника слова. Особливість Шевченкового мовомислення виявляється в наскрізній опозиції *хата – рай* і *хата – пекло*. Так, названа опозиція реалізована у вірші “Якби ви знали, паничі..”, міні-контексти якого досягають експресивності висловлення завдяки не тільки лексичним повторам, а й урізноманітненій синтаксичній будові: “За що, не знаю, називають / Хатину в гаї тихим раєм”; “А хату раєм називають!”; “В тім гаю, / У тій хатині, у раю, / Я бачив пекло...”; “Мені аж страшно, як згадаю / Оту хатину край села! / Такії, Боже наш, діла / Ми творимо у нашім раї / На праведній твоїй землі! / Ми в раї пекло розвели, / А в тебе другого благаєм...” [22, 222-223].

Семантика низки лексем і висловів стосується оцінки *хата – рай*: *тихий рай; чистий став; мати повила, співала, гай зелений, ставок, неначе полотно; / А верби геть понад ставом / Тихесенько собі купають / Зелені віти...* [22, 222-223].

Оцінка *хата – пекло* репрезентована такими лексичними і фразеологічними засобами: *в хаті мучився; сльози пролились; неволя, Робота тяжкая; Там матір добрую мою, / Ще молодую, у могилу / Нужда та праця положила; Не витерпів лихої долі. / Умер на панщині*. Лексика з негативною конкретно-чуттєвою семантикою – *сльози, зло, кров* – розкриває оцінний зміст *хати як пекла*.

Слововживання *хата* визначальне у протиставленні *багатства* і *бідності*, що виявляється в низці оцінних епітетів, семантично співвідносних із домінантною ознакою *убога хата*: “Тяжко матір покидати / У безверхій хаті. / А ще гірше дивитися / На сльози та лати” [21, 269] (“Сон (Комедія)”; “Тесляр убогий / Тебе повинчану веде / В свою убогую хатину” [22, 317] (“Марія”); “Крались злидні із-за моря / В удовину хату. / Та й підкрались...” [21, 259] (“Сова”); “І притчею стати / Добрим людям, і охати / У холодній хаті / Під кожухом, і нікому / Хату затопити / І вимести...” [22, 182] (“Сотник”); “А доведеться одиноким / В холодній хаті кривобокій / Або під тином простягтись” [22, 364] (“Якби з ким сісти хліба з’їсти...”).

Ознака соціальної нерівності втілена у висловлюванні: “Тече вода і на гору / Багатому в хату. / А вбогому в яру треба / Криницю копати” [21, 259] (“Сова”), що становить авторську трансформацію народного прислів’я “Багатому й під гору вода тече, а бідному і в долині треба криницю копати”. Досліджуючи функціонування антонімів у Шевченковому ідіостилі, В. Жайворонок наводить приклад авторських антонімічних лексем-образів *покої (палати) – хата (хатина)* [7, 133]: “Цвітуть сади, біліють хати, А на горі стоять палати, Неначе диво” [22, 25] (“Княжна”); “І ледве-ледве вийшла з хати, Пішла на гору, на прокляті Палати глянуть, та й пішла Аж до палат” [22, 104] (“Марина”); “Віщує серце, що в палатах / Ти розкошуєш, і не жаль тобі покинутої хати...” [22, 14] (“Не кидай матері, казали...”).

До явищ комплементарної протилежності належать антонімічні вислови *убога хата – хата на помості*, пор.: “У тієї Катерини / Хата на помості, / Із славного Запорожжя / Наїхали гості” [22, 137] (“У тієї Катерини...”).

Постійний семантичний зв’язок слів *рай* і *хата* мотивує появу такого діалогічного контексту: “А глянь лиш гарно кругом себе, – / І раю кращого не треба! / Чого ти хочеш, забажай, / Всього дадуть, та ще й багато! / Не треба, – кажеш, – дайте хату!” [22, 103] (“Марина”). Ця репліка в уявному

діалозі – емоційне висловлення нездійсненого бажання поета мати власну хату, мати родину. Шевченкова мрія постає в ідилічних картинах на зразок “Поставлю хату і кімнату”, або в комунікативних ситуаціях із висловленням жалю: “Добро, у кого є господа” (однойменна поезія); “Я тільки хаточку в тім раї / Благав, і досі ще благаю, / Щоб хоч умерти на Дніпрі, / Хоч на малесенькій горі” [22, 213] (“Не молилася за мене”).

Крім соціальної основи протиставлення життєвих реалій поетична мова актуалізує міфологічне значення лексеми *хата*. Це й архетипне значення, вербалізований концепт *хата* як трансформація фольклорного образу: “А ми, / Упоравшись, пішли шукати / Нової хати, і найшли / Зелену хату і кімнату / У гаї темному. В лугах, / В степах широких, в байраках / Крутих, глибоких. Всюди хата, / Було де в хаті погуляти / І одпочити де було” [22, 75] (“Варнак”). Міфологічне значення реалізовано також у контексті: “Гонта мов не чує, / Синам хату серед степу / Глибоку будує. / Та й збудував. Бере синів, / Кладе в темну хату / Й не дивиться, ніби чує” [21, 185] (“Гайдамаки”).

Наскрізний мотив у поетичних текстах Шевченка – ототожнення хати із життям у колі рідних людей, тобто *хата* – *рід, родина*. Значеннєвий відтінок “пристанище” саме в такому лексичному оформленні доповнений синонімічним словом *господа*. У Шевченковій поезії контекстуально притягальними до номінації *хата* є назви спорідненості: *мати, батько, брат, сестра, син, дочка, дід, внука, родина, сем’я*, пор.: “Ані родини! / Ані хатиночки нема, / Одна-однісінька!...” [22, 312] (“Марія”). “І довелось колись мені / В чужій далекій стороні / Заплакати, що немає роду, / Нема пристанища, господи!” [22, 87]. (“Добро, у кого є господа...”); “Вийшли з хати батько й мати / В садок погуляти, / Порадитись, кого б то їм / Своїм зятем звати?” [22, 366] (“Тече вода з-під явора...”); “Старий батько / Сидить коло хати / Та вчить внука-пузанчика / Чолом оддавати” [22, 302]. (“Невольник”); “Сем’я вечерея коло хати” [22, 17] (“Садок вишневий коло хати...”); “Марне, брате, не вигляє / Чорнобрива з хати. / Не покличе стара мати / Вечеряти в хату” [22, 18] (“Рано-вранці новобранці...”); “– Чого він придибав? Нема в нього хати, / Ні сестри, ні брата, нікого нема” [22, 67] (“Москалева криниця” [1-ша редакція]).

Відчуття гармонії зі світом, із природним людським буттям щільно пов’язане із символічним образом *хати* як поняття, що конотує з матеріальним добробутом, достатком, родинним затишком, а також із ідеєю вищої суспільної, історичної справедливості.

Концепт-мотив *хати* переплітається в мовомисленні Шевченка з темою й мотивом *України* як на рівні конкретно-чуттєвих, побутових реалій, так і на рівні символів. Спостерігаємо наскрізне протиставлення *своєї хати* і *чужої хати* (*чужого поля, чужого краю*), *своєї хати* і *чужини*, пор.: “Ярино! / Насміються люде, / І бог святий покарає / І прожене долю / З цієї хати веселої / На чужее поле” [22, 300] (“Невольник”); “А я [Ганна] ледве додигала / До вашої хати, / Не хотілось на чужині / Одній умирати!” [21, 339] (“Наймичка”); “У чужому краю / Не шукайте, не питайте / Того, що немає / І на небі, а не тільки / На чужому полі. / В своїй хаті своя й правда, / І сила, і воля” [21, 348] (“І мертвим, і живим”). Чужому краю, чужому полю протиставлена своя хата, і таке протиставлення мотивує семантичне зближення, навіть ототожнення слів-понять *Україна* і *хата*, про що свідчить згаданий вище Шевченків вислів, пов’язаний з ідеєю України – “життя “в своїй хаті” за законами своєї “правди, і сили, і волі” [2, 12].

Шевченків відомий афоризм належить до мовно-естетичних знаків української культури, в якому слововживання *хата* у відповідному контексті набуває символічного значення *Україна*. Підстава для такої інтерпретації – вертикальний контекст поетичної творчості Кобзаря, пор.: “З хатини видно Україну / І всю

Гетьманщину кругом” [22, 40] (“Сон (“Гори мої високіі”)); “Вкраїно! / Мій любий краю неповинний!.. / Воскресни, мамо! / І вернися / В світлицю-хату; опочий” [22, 332] (“Осія. Глава XIV. Подражаніє”).

Словник мови Шевченка, орієнтуючись на структурування лексичного значення в загальномовному словнику, не виокремлює названого значеннєвого відтінку в семантиці слова *хата*. А втім, у поезії Шевченка концепт-мотив *хата* вербалізований у контекстах, що, з одного боку, засвідчують, трансформацію значення лексеми *хата*, ототожнення її з українським світом (родиною, побутом, природними умовами соціального існування, урешті, з Україною), а з другого, – актуалізують семантичне протиставлення *хату* і *світу*, пор.: “Постривайте... *світ* – не *хата*, / А ви малі діти, / Нерозумні. Хто ватажком / Піде перед вами, / Хто проведе?” [21, 133] (“Гайдамаки”); “Попідтинню сіромаха / І днює й ночує; / *Нема йому в світі хату*” [21, 110] (“Перебендя”).

За частотністю слововживань слово *світ* (284) у поезіях Шевченка посідає друге місце після слова *хата*. Але порівняно з іменником *хата* воно має розгалуженішу семантику, реалізовану в численних фраземах, характерних для розмовного стилю, на зразок: *на світ* (божий) (привела, породила, родилась); *на край світа / світу*; *світом нудить*; *на світі*; *пішов світ за очі*; *на сім світі*; *на той світ*; *на тім світі*; *з того світа / з того світу* тощо. Усталені звороти вносять у поетичний текст виразну розмовну експресію. Проте вислови з визначальною лексемою *світ* не тільки слугують маркерами розмовного побутового стилю. Часто вживана фразема *світ Божий*, завдяки новому індивідуальному контекстові, тяжіє до естетизованих афористичних висловів, пор.: “І *світ Божий* як *Великдень*, / І люди як люди!” [21, 89] (“На вічну пам’ять Котляревському”).

В іншому поетичному контексті стилістична фігура ампліфікації увиразнює авторську оцінну семантику образного слововживання з характерними шевченківськими епітетами, а також звертанням: “*Світе ясний! Світе тихий! / Світе вольний, несповитий!* / За що ж тебе, *світе-брате*, / В своїй добрій, теплій хаті / Оковано, омурано / (Премудрого одурено), / Багрянницями закрито / І розп’ятієм добито?” [22, 350] (“Світе ясний! Світе тихий!..”), пор. інший стилістичний реєстр епітетів, які увиразнюють розмовно-діалогічне розгортання думки: “Ой не йдімо, не ходімо, / Рано, друже, рано – / Походимо, посидимо – / *На сей світ* поглянем... / Поглянемо, моя доле... / Бач, який *широкий*, / Та *високий*, та *веселий*, / *Ясний* та *глибокий*...” [22, 372] (“Чи не покинуть нам, небого...”).

Епітети *широкий*, *вольний світ* несуть на собі відбиток Шевченкового ліричного слововживання: “Даремне, марне пролетять / Його найкращії літа, / Що він не знатиме, де дітись / *На сім широкім вольнім світі*” [22, 202] (“І золотої й дорогої...”). Іншу форму лексичного вираження того самого мотиву маємо в поетичних рядках: “Сини мої, гайдамаки! / *Світ широкий*, *воля*, – / Ідіть, сини, погуляйте, / Пошукайте долі” [21, 129] (“Гайдамаки”).

Почуттєва домінанта Шевченкової мови виявляється в активному авторському вживанні підсилено-заперечних усталених висловів на зразок *ніхто на / в світі*, *ніде в / на світі*, *ніколи в / на світі*, *нізачо в світі*, *нікого в світі*, котрими часто послуговувався Шевченко як засобом градації, пор.: “Неначе птахи чорні в гаї, / Козацтво сміливе літає, / *Ніхто на світі* не втече; / Огонь запеклих не пече” [21, 237] (“Гамалія”); “Бо горе словами / Не розкажеться нікому / Ніколи, ніколи, / *Нігде на світі!*” [22, 208] (“Лічу в неволі дні і ночі...” [1-ша редакція]). Наведених зворотів не знайдемо ні у фразеологічних словниках української мови, ні у Словнику мови Шевченка. Тим часом вони становлять прикметну структурну ознаку емоційно-експресивної української

мови з особливими функціями заперечних займенників, прислівників у висловах із десемантизованим іменником *світ* як підсилювальною часткою *в / на світі*. Глибоке мовне чуття поета сприяло відтворенню тонких нюансів народнорозмовного почуттєвого висловлювання з характерними лексичними й синтаксичними ознаками. Завдяки цій природності та простоті читачі сприймали поетичне слово Шевченка як близьке їм і переживали його як своє.

У поезії Кобзаря макропростір *світ*, на перший погляд, протиставлений мікропростору *хата* (пор.: *світ – не хата*), але особливість Шевченкового мовомислення полягає в контекстуально-семантичному, асоціативному зближенні цих слів-понять. Для Шевченка *хата* – безмежний світ українських просторових асоціацій, родинних зв'язків, людських стосунків, соціальних характеристик, власне, світ України, пор. згаданий вище контекст “З *хатини* видно *Україну* / І всю Гетьманщину кругом” [22, 40] (“Сон (“Гори мої високі”)”). Митець бачив українську хату у світі, в історії народу, переймався складними процесами збереження національної ідентичності.

До загальних світоглядних тем поет приходив через осмислення історії нації, статусу української мови серед слов'янських мов. Свідомо обравши українську мову як найважливішу ознаку ідентичності українського народу, Шевченко у своїй мовотворчості звертався до різних джерел національної мови. За кожним слововживанням Кобзаря можна бачити, як поглиблював він зміст народнорозмовних висловів, уводячи їх “живцем” і в поетичний текст, і в епістолярій. Застосування для інтерпретації текстів Шевченка когнітивно-семантичного аналізу, визначення ваги слова у вертикальному контексті дає змогу простежити специфіку його мовомислення.

У поетичній мові Шевченка гармонійно поєдналися ліричні й епічні, ліричні й розмовно-побутові, ліричні й соціально-пророчі інтонації. Вони переплавляли в індивідуальному моворитмі, в індивідуальних авторських образах розмовне, народнописанне і книжне українське слово, формуючи основу нової української літературної мови, яка засвідчувала інтелектуально-раціональну й емоційно-чуттєву ментальність народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барабаш Ю. Слово // *Теми* і мотиви поезії Тараса Шевченка. – К.: Наук. думка, 2008. – С. 279-301.
2. Барабаш Ю. Україна // *Там само*. – С. 11-50.
3. Булаховський Л. Мовні засоби інтимізації в поезії Т.Г. Шевченка. Звертання // Наукові записки АН УРСР. Інститут мови і літератури. – 1946. – Т. 2. – С. 30-53.
4. Ващенко В. Словник мови Шевченка // *Джерела* мовної майстерності Т.Г. Шевченка: 3б. ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1964. – 163 с.
5. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 720 с.
6. Єрмоленко С. Неокраєне крило Слова (Мотив слова в поезії Шевченка) // *Мовознавство*. – 1989. – №2. – С. 11-18.
7. Жайворонек В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навч. пос. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
8. *Конкорданція* поетичних творів Тараса Шевченка / Ред. і упоряд. О. Ільницького, Ю. Гавриша. – Нью-Йорк: ВЦ НТШ; Едмонтон-Торонто: КІУС, 2001.
9. *Кримський С.* Запити філософських смислів. – К.: Парапан, 2003. – 240 с.
10. *Курс* історії української літературної мови / За ред. акад. І.К. Білодіда. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – Т. 1. – 595 с.
11. Левченко Г. Нариси з історії української літературної мови першої половини ХІХ ст. – К.–Х., 1946. – 144 с.
12. *Мозер М.* Тарас Шевченко і сучасна українська мова: спроба гідної оцінки / Пер з нім. Володимир Кам'янець. – Українознавча наукова бібліотека НТШ. Ч. 32. – Львів, 2012. (Серія “Історія мови”). – 328 с.
13. *Огієнко І.* (Митрополит Іларіон) Тарас Шевченко / Упор., автор передмови і коментарів М. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2002. – 438 с.
14. *Русанівський В.* У слові – вічність (Мова творів Т.Г. Шевченка). – К.: Наук. думка, 2002. – 239 с.
15. *Сімович В.* Чи можна вже студіювати Шевченкову мову // *Сімович В.* Праці у 2-х т. Том 1: Мовознавство / Упорядкування і передмова Л. Ткач. – Чернівці: Книги–ХХІ, 2005. – 530 с.
16. *Словник* мови Шевченка: У 2 т. – К.: Наук. думка, 1964.

17. *Смілянська В.* Діалогізм // *Шевченківська* енциклопедія: У 6 т. – Т. 2: Г–З / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка. [редкол.: М.Г. Жулинський (гол.) та ін]. – К., 2012. – 757 с.
18. *Смілянська В.* Шевченкознавчі розмисли: Зб. наук. праць. – К., 2005. – 491 с.
19. *Тимошенко П.* Студії над мовою Тараса Шевченка / Інститут української мови НАН України. – К.: КММ, 2013. – 224 с.
20. *Франко З.* Засоби мовної майстерності лірики Т. Шевченка періоду заслання // *Джерела* мовної майстерності Т.Г. Шевченка: Зб. ст. – К., 1964. – 163 с.
21. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 1. Поезія 1837–1847. – 782 с.
22. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 2. Поезія 1847–1861. – 782 с.

Отримано 21 серпня 2014 р.

м. Київ

